

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

ЦЕНТРАЛНОРУПСКИ: РОДОПСКИ: златоградски

Родопските диалекти заемат географския център на територията на рупските диалекти. Те са „централни рупски“ и в лингвистичен смисъл, тъй като редица характерни за рупските говори черти (например отнетното ударение в двусрични съществителни от женски род) са най-последователно прокарани тъкмо в тях. Първият, който обособява родопските говори като характерна група, е Любомир Милетич (Милетич 1912). В последствие родопският ареал става широко известен не само с характерния си диалект. Колоритният местен фолклор, както и впечатляващият планински пейзаж също привличат много внимание.

Златоградският говор е представен в този сайт от селата Върбина (В) и Лещак (Л). Всъщност те са преход към смолянския говор, споделяйки важни черти със смолянския, както и със златоградския говор.

Следва списък на особеностите на златоградския говор, базиран на текстовете от двете села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например В1 = Върбина 1, Л2 = Лещак 2), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- Ятовата гласна се явява в ударени срички като /ê/ или /e/; първият застъпник е по-чест в Лещак, а вторият е по-чест във Върбина. След съгласната /ц/ в думата „цял“ се явява /a/.

Примери: *гулѐми* (Л1: 45), *млѐку* (Л1: 3), *мѐсту* (Л2: 69), *в'ѐлу* (В1: 11), *лѐни* (В3: 36); *пролѐтену* (Л2: 29), *л'ѐба* (В2: 62) // *цалѐнѐ* (Л1: 32), *цалтѐ* (В2: 51).

- Етимологичното *я* в ударени срички има същия застъпник като ятовата гласна - /ê/.

Примери: *чѐсниците* (Л1: 5), *туйѐгѐ* (Л3: 410), *куйѐц'ѐк* (Л2: 80), *кучѐни* (В4: 53), *ужѐци* (В3: 53)

- Големият ер и голямата носовка се явяват в ударени срички като /ъ/ или /л/. (Вж. по-долу коментара за гласната /л/).

Примери за голям ер: *длски* (Л1: 20), *ислһне* (Л2: 42), *дѐштерѐ* (В3: 55)

Примери за голяма носовка: *нѐзѐбенку* (Л3: 151), *прлчкѐ* (Л3: 406), *мѐж'уве* (В1: 37)

Застъпникът /ъ/ или /л/ е една от чертите, свързващи говора на тези села със златоградския говор.

• Малкият ер и малката носовка се явяват в ударени срички като /ʲъ/ или /ʲл/ (за малката носовка /йл/ в началото на дума), т.е. с мекост на предходната съгласна, но в такива думи факултативно може да се яви и /е/.

Примери за малък ер: *л'ъ̀сну* (Л1: 77, В1: 39), *з'ъ̀меш* (Л1: 33), *л'л̀ку* (Л3: 101); *л'ѐку* (В4: 42)

Примери за малка носовка: *гл'ѐ̀дали* (В1: 23), *испр'ѐ̀дана* (В1: 39), *м'л̀су* (Л1: 65), *йл̀дри* (Л3: 134), *гл'ѐ̀дши* (Л2: 35)

Както на други места в Родопите, сливането на четирите старобългарски гласни (двата ера и двете носовки) – с уговорката че мекостта на предходната съгласна отличава двете предни гласни от двете задни – е основен признак за принадлежността към родопската група (Милетич 1912: 29). Това е основната черта на говора на двете села, която ги връзва смолянския говор.

Бележка за гласната /л/: във Върбина гласната /л/ е алофон, който се явява след лабиална съгласна; в Лещак обаче тя е основният вариант и се явява почти навсякъде.

• Силабичните плавни съгласни се явяват като /ър/ и /ъл/.

Примери: *пърс* (В4: 92), *вършитам* (В2: 60), *напълни* (Л3: 424), *бъл'ни* (В3: 23)

• Гласната /у/ се замества с /ʲу/ пред лабиални съгласни. Обраната промяна, заместване на /у/ след мека съгласна с /ул/, е отбелязана само във Върбина.

Примери за /у/ > /ʲу/: *л'у̀ватки* (Л2: 70), *чувийѐ* (Л3: 363), *ж'у̀вѐи* (В1: 39)

Примери за /ʲу/ > /ул/: *йиницѐ* (В2: 37)

• Често изпадане на неударени гласни.

Примери: *ц̀арвицѐ* (Л1: 28), *тв̀ар'ѐт* (Л1: 20), *ц̀алту* (В2: 51), *зв̀ѐме* (В2: 18).

• Съгласната /х/ е заменена от /h/ във всички позиции, а в началото понякога изпада.

Примери: *исл̀не* (Л2: 57), *бъл'ни* (В3: 23), *ход̀'ѐм* (В3: 45) // *л'ѐ̀ба* (В2: 62), *ум̀от'* (Л3: 232)

• С редки изключения африкатът /џ/ е заменен с фрикативната съгласна /ж/.

Примери: *г'ум'урж̀ине* (В1: 27), *бѐж̀нѐ* (В3: 106), *сеж'им* (Л3: 267) // *куй̀ѐи'ѐк* (Л2: 80).

• Меките съгласни може да се появяват в краесловието.

Примери: *ум̀от'* (Л3: 232), *фѐс̀ул'* (В4: 83)

• Съгласната /л/ се палатализира пред мека съгласна.

Примери: *бъл'ни* (В3: 23), *въл'н'ени* (В4: 83)

Ударение

• Редовно отмятане на ударението в двусрични съществителни от женски и среден род.

Примери: *р̀кѐ* (Л3: 157), *к̀дзѐ* (Л1: 85), *бъл'ни* (В3: 23); *т'ѐ̀ле* (Л1: 85), *д̀ърву* (В4: 104)

• Начално ударение във формите за първо лице единствено число сегашно време.

Примери: *òмур'ə* (В3: 59), *с'èдəм* (В3: 48)

- Начално ударение в императивните форми.

Примери: *вѣри* (Л1: 41), *òпени* (Л3: 424), *зàкули* (В2: 24)

Морфология

- Плуралното окончание за съществителни от мъжки род е */-e/*.

Примери: *həйвəне* (Л3: 75), *кəтѣре* (Л3: 56), *кəмене* (В4: 94)

- Съществителните от женски род завършващи на съгласна са преминали към мъжки род.

Примери: *сѣштийə кəл* (В4: 92), *əдін пèш* (В2: 51)

- Окончанието на съществителните от женски род единствено число, когато е под ударение, съвпада с рефлекс на голямата носовка, т.е. */ъ/*.

Примери: *метлѣ* (Л3: 43), *пл'əвѣнə* (В1: 10)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените **седем**): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В този диалект казус генералис се налага като новата единствена форма, докато в други диалекти се обобщава старата номинативна форма на */-a/*.

- Плуралното окончание на съществителните *ръка* и *нога* е продуктивното */-и/* вместо старото дуално */-e/*.

Примери: *рѣки* (В3: 84), *нòги* (В3: 42)

- Важна характерна черта на родопските говори е употребата на троен член, при който говорещият може с различни форми да изрази близост, дистантност или неутралност по отношение на разстоянието. Родопските говори са между основните, но не са единствените, които притежават тази черта. Тя се среща и в трънския, в който близост се изразява с форманта */-в-/*. В Родопите близост се означава с форманта */-с-/*. Във всички говори с троен член неутралност и дистантност се означават съответно с формантите */-т-/* и */-н-/*.

Примери: *с̀лр̀п̀əс* (Л2: 42), *мес̀òту* (Л1: 88), *л'èту̀ну* (Л1/ 31)

- Членът за съществителни от мъжки род множествено число е */-то/* (или */-со/*, */-но/*)

Примери: *кòл'ету* (Л1: 82), *снòпету* (Л3: 54) // [в текстовете липсват примери за близка и далечна определеност].

- Тройният член неизменно предполага и тройна система от показателни местоимения.

Примери: *с̀əе* (Л1: 4), *тв̀ə* (Л1: 56), *нв̀ə* (В4: 70)

- Характерни форми за някои лични местоимения, например:

именителна форма за първо лице единствено число: *йè* (Л1: 23)

кратка винителна форма за трето лице множествено число *hi* (B4: 72) или *и* (B4: 30)

- Местоимението *какъв* и производните му се използват вместо *кой* в атрибутивна функция.

Примери: *нѣквѣ л'увѣткѣ* (Л2: 70), *нѣкѣф куйѣц'ѣк* (Л2: 80), *н'ѣквѣ гудѣнѣ* (B3: 104)

- Въпросителното местоимение „кина“ се използва вместо „какво“.

Пример: *кинѣ* (Л2: 83, B2: 15)

- Въпросителното местоимение „кутри“ и производните му се използват вместо „кой“.

Пример: *кутрѣ* (B4: 4)

- Често се използва диалектната форма „врит“ в значение ‘всички’.

Пример: *врѣт* (Л2: 54)

- Глаголите от всичките три спрежения имат **еднакви окончания** за първо лице единствено число сегашно време. При непрефигираните глаголи то е */-м/*, а при префигираните *- /-м/* или */-а/*.

Примери: *нѣд'ѣм* (B3: 45), *с'ѣдѣм* (B3: 48) // *зѣмес'ѣм* (B2: 60), *ѣмур'ѣ* (B3: 59)

- Редупликация на морфемата */-л/* в слови причастия с ударение върху окончанието.

Примери: *билѣли* (Л2: 44), *душилѣли* (B4: 3)

- При страдателните причастия се **предпочита суфиксът */-т/***.

Примери: *искувѣту* (B3: 88), *смл'ѣту* (B1: 38)

- Някои вторични имперфективни глаголи се образуват от перфективната основа.

Примери: *фѣтѣш* (Л2: 44), *рѣдѣнѣ* (B4: 75)

РАЗЛИЧИЯ

Три фонетични черти се отриват във Върбина, но не в Лещак.

Гласната */e/* често се стеснява в ударени срички, включително като застъпник на ятовата гласна.

Примери: *нѣчки* (B3: 103), *нѣш* (B2: 61), *мѣсецѣ* (B2: 26)

- Гласната */u/* често е изтеглена назад до */ы/*.

Примери: *сѣту* (B1: 9), *гудѣнѣ* (B3: 72)

- Гласната */o/* в ударени срички се произнася като */ѳo/*.

Примери: *ѳѣс'ѣм* (B3: 82), *ѳѣгѣн'ѣн* (B3: 103), *нѣтѳѣч'ѣни* (B3: 8)

Литература:

Miletich, Ljubomir. 1912. *Die Rhodopenmundarten der bulgarischen Sprache*. Schriften der Balkancomission, Linguistische Abteilung. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften